

Jos. Müller.

fattigvården

i Stockholm.

Minnesskrift

utgifven med anledning af
den nya Hrbetsinrättningens
fullbordan.

FATTIGVÅRDEN

I STOCKHOLM

FRÅN ÄLDRE TILL NYARE TID

JÄMTE BESKRIFNING AF

STOCKHOLMS STADS ARBETSINRÄTTNINGAR

MED ANLEDNING AF DEN NYA ARBETSINRÄTTNINGENS FULLBORDAN

EN HISTORISK ÖFVERSIKT

AF

JOS. MÜLLER.

STOCKHOLM 1906 - 07

KUNGL. HOFBOKTRYCKERIET. IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 311

FÖRORD.

Gifmildhet har af ålder varit ett framträdande drag hos Stockholms stads invånare. Därom vittna de uppoffringar, som i alla tider blifvit gjorda för att afhjälpa nöd och elände bland de fattiga i hufvudstaden. Äfven under de mest olyckliga och bekymmerfulla år i Sveriges historia, då rikets tillgångar tycktes utsina, bereddes på ett erkännansvärdt sätt skydd och hjälp åt dem, som med arbete icke förmådde lifnära sig. Där myndigheterna ansågo sig skyldiga att inskrida mot ett tilltagande bettlande, var det icke endast tiggaren, som träffades af lagens bud, utan äfven den gifmilde, som icke hade hjärta att neka den olycklige sitt bistånd.

Offervilligheten för de fattiga utgör ett af de vackraste bladen i Stockholms historia. Minnen af denna välgörenhet finnas bevarade i offentliga myndigheters handlingar och tala till oss genom bestående stiftelser och anstalter.

Det är dessa inrättningars upprinnelse och verksamhet, det är stadens och statens omsorg om de vanlottade, som delta arbete afser att teckna i allmänna drag. För att göra framställningen än mera trogen har jag, där det varit möjligt, låtit dem, som haft att vårda sig om de fattiga, själfva berätta, hvad man under olika tidsskeden gjort och sökt göra till förmån för samhällets olycksbarn. Min hufvuduppgift har därföre varit att framför allt samla ett material, med hvilket fattigvården i Stockholm en dag må skildras fullständigare, än hvad jag inom den trånga ramen af en öfversikt kunnat göra. Emellertid, då jag ämnar åter upptaga detta arbete till åtminstone i vissa delar utförligare framställning, blir jag i tillfälle att med handlingar, som icke här funnit plats, än tydligare belysa åtskilliga fattigvårdsfrågor, hvilka jag nu endast antydningvis velat beröra. Sådant det här föreligger, får mitt samlingsverk anses utgöra några blad ur »de fattigas historia», om det tillåtes mig att om det samma använda ett uttryck af Geijer.

I afsikt att för kommande författare underlätta de svårigheter, som forskandet efter erforderliga handlingar förorsakat mig, har jag noggrannt angifvit alla af mig funna källor. Det är svårt att fatta, huru officiella handlingar ha kunnat blifva så bekymmerslöst, såsom skett, kastade vind för våg. En del af de funna aktstyckena ligga förvarade i riksarkivet, ett flertal i rådhuset, andra i Danviks hospital och åtskilliga i stadens arkiv. De olika fynden

angifva ofta bråkdelar af förvaltningsåtgärder, som skulle sakna sammanhang eller fullständighet, om de kringströdda arkivhandlingarna icke af samma forskare påträffades och sammanställdes. Det behöfver knappast tilläggas, att trots de sunna papperen stora luckor ännu finnas bland dessa samlingar. Hela årgångar af protokollen öfver fattigvårdsförvaltningen till och med i nyare tid lyckas ha spårlöst försvunnit. En redogörelse för den ekonomiska förvaltningen i äldre tider har nästan alldeles måst undanskjutas till följd däraf, att erforderliga räkenskaper icke återfunnits i offentliga eller för mig tillgängliga arkiv. Till de otillgängliga räknar jag sådana arkivsamlingar, som tyvärr ännu icke blifvit ordnade eller äro uppställda på låga och mörka vindar, där man nödgas leta sig fram med ljus och lykta.

För hvad jag i detta arbete öfver fattigvården i Stockholm lyckats återgifva af minnen från gångna tider, har jag att tacka den välvilja och det tillmötesgående, som jag rönt under mina forskningar i riksarkivet, kungl. biblioteket, rådhuset, Danvikens och stadens arkiv äfvensom i stadsingenjörskontoret, stadsfullmäktiges och fattigvårdsnämndens expeditioner. Många för fattigvården intresserade män hafva därjämte lämnat mig det vänligaste biträde. Till alla dessa mina medarbetare beder jag få frambära mitt varma tack.

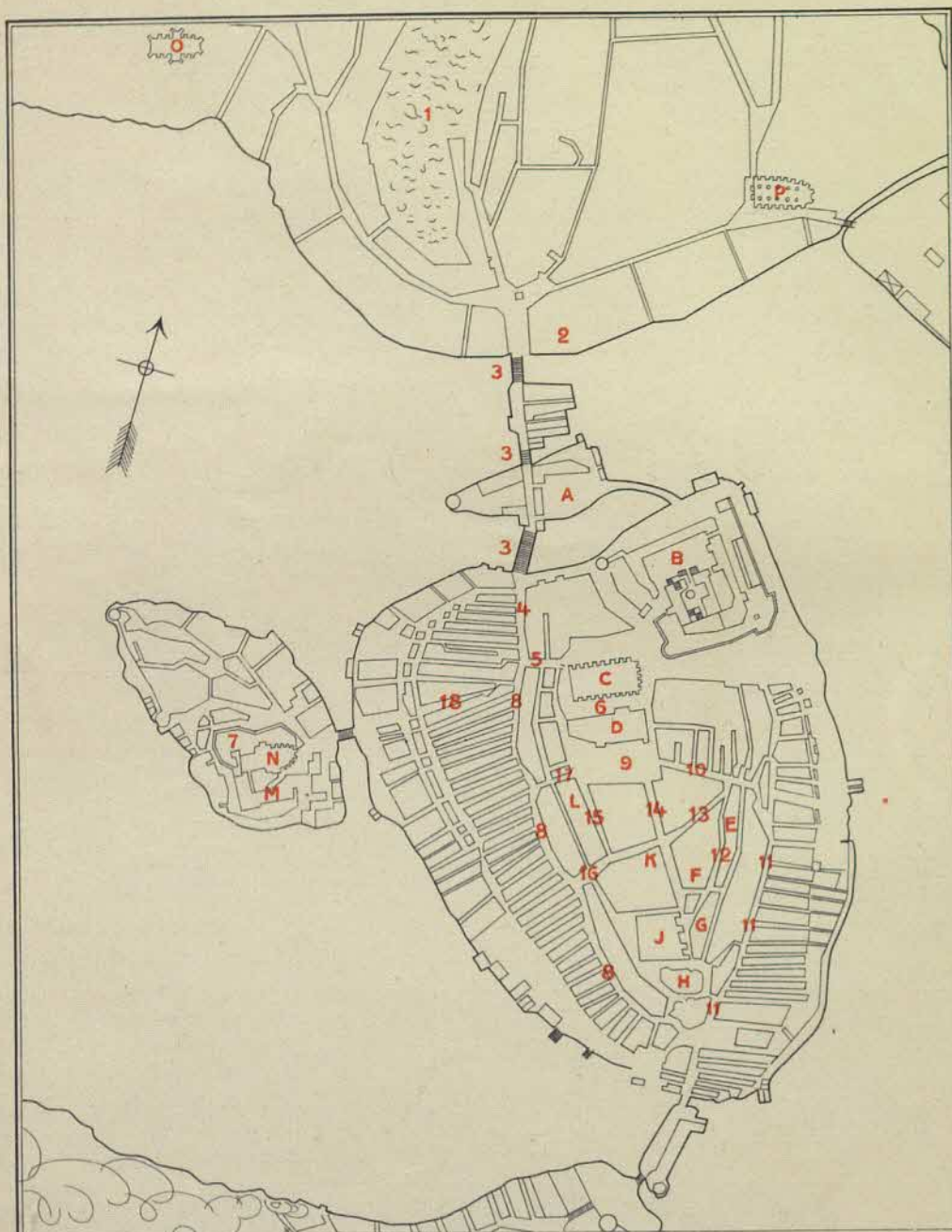
För mig har arbetet medfört sin egen belöning. Det har beredt mig den djupa tillfredsställelsen att förnimma, huru det alltid funnits i Sveriges hufvudstad människor, som med hjärta och förstånd sökt förbättra de fattigas hårda lott. De gulnade blad, som återgifva deras sträfvanden, äro ägnade att än i dag mana till erkännande och tacksamhet.

Stockholm i juli 1905.

JOS. MÜLLER.

FATTIGVÅRDEN

FRÅN ÄLDRE TILL NYARE TID.

FÖRKLARINGAR.

A Helgeandshuset med tillhörande byggnader.	O S:t Clara kyrka.	10 Köpmannagatan (Köpmannagatan).
B Kungl. slottet.	P S:t Jacobi kyrka.	11 Österlånggatan.
C S:t Nicolai kyrka.	1 Brunkeberget.	12 Sjalagårdsgatan (Skärgårdsgatan).
D Rådhuset.	2 Sandbron med kapell.	13 Kinnhästagan (Kindstugatan).
E Sjalagården.	3 Norrebro.	14 Svartrödragatan (Svarthagatan).
F S:t Catharina gillestuga.	4 Smedjegatan.	15 Skomakaregatan.
G Vår Fru gillestuga.	5 S:t Laurentliigränd (Storkyrkobrinken).	16 Skomakarebrinken (Tyska brinken).
H Svartmunkeklostret.	6 Kyrkogård vid Nicolai kyrka.	17 Kåkbrinken.
J Svartmunkeklostrets kyrka.	7 Kyrkogård vid Gråmunkeklostrets kyrka.	18 Gråbrödragatan (Gråmunkegränden).
K S:t Gertruds gillestuga.	8 Vesterlånggatan.	
L Helga Lekamens gillestuga.	9 Stortorget.	
M Gråmunkeklostret.		
N Gråmunkeklostrets kyrka.		

Gen. Stab. Lit. Anst.

Äldsta kända karta öfver Stockholm.

Original i stadsingeniörskontoret.

I.

FATTIGVÅRDEN INTILL MEDLET AF DET 18:DE ÅRHUNDRADET.

1.

Frivillig fattigvård. — Samfund och gillen. — Helgeandshus. — Hospital och sjukstugor. — Offentlig fattigvård.

Vården om de fattiga i Stockholm var i äldre tider öfverlämnad åt den enskilda offervilligheten. De fattiga blefvo tiggare. På gator och torg, i husen och vid ingångarna till kyrkorna sökte bettlare att väcka medlidande genom att klaga sin nöd, och den ädelsinnade vandraren tröttnade icke att räcka dem en skärf. Vid klosterportarna stodo dagligen olyckliga i saknad af det nödvändigaste, och gifmilda händer bjödo dem föda och stundom kläder samt, i fall af behof, äfven ett nattläger. Till de kyrkliga myndigheterna vände sig skaror af behöfvande för att förtälja sina bekymmer, och förvaltarne af insamlade fattigmedel eller fromma offergåfvor skänkte dem tröst och hjälp.

Den frivilliga välgörenheten stod helt naturligt under ledning af de andlige. Dessa ansågos såsom medlare mellan de fattiga och de rika. Åt dem öfverlämnade de enskilda icke blott en tillfällig allmosa, utan ofta en betydande del af sin förmögenhet att användas till de fattigas förmån. Andra ställde sig personligen i fattigvårdens tjänst och åtog sig att besöka de olyckliga i deras torftiga boningar, vårda sig om de värnlösa och bereda skydd åt sjuklingar. Många af dessa varmhjärtade män och kvinnor tillhörde samfund eller gillen, hvilka ålade sina medlemmar att bistå de fattiga med allmosor och understöd, såsom Helga Lekamens gillet, Vår Fru gillet,

Sanct Gertruds gillet, Sanct Catharina gillet. Några af dessa föreningar underhöllo härbergen, andra utdelade på bestämda dagar uti sina samlingslokaler eller i Sanct Nicolai kyrka allmosor till de behöfvande.

Men en tillfällig hjälp är ofta otillräcklig, synnerligast om de olyckliga äro i behof af långvarig skötsel och vård. För dessa ändamål sörjde den enskilda välgörenheten med förkärlek. Ett karakteristiskt drag i denna gifmildhet mot de fattiga var nämligen, att man sökte värja sig mot arbetsföra allmosetagare och lämnade företrädesvis understöd åt barmhärtighetsinrättningar, där tillträde endast beviljades verkligt behöfvande. Upprättade af fromt nit och understödda med riklig frikostighet torde dessa anstalter ha motsvarat sitt välgörande ändamål att bereda hjälp och vård åt de fattiga. Somliga bibehöllo oförändradt sin ursprungliga karaktär af enskild stiftelse, under det att andra med tiden öfvergingo till offentliga inrättningar. De flesta förmådde utvidga sin välgörenhet därhän, att de från tillfälliga skyddshem blefvo fasta anstalter för orkeslösa, lytta, sjuklingar och värnlösa. Till de mera kända höra ett fattighärberge, beläget i närheten af klostret på Gråmunkeholmen eller den nuvarande Riddarholmen, Själagården, en sjukstuga midt i den tätt bebyggda delen af staden vid Själagårdsgatan, numera Skärgårdsgatan, Sanct Görans hospital, en vårdanstalt förlagd långt utom stadsmurarna, nära intill det område, där Drottninghuset sedermera anlades och än i dag befinner sig, samt Helgeandshuset, den största bland stadens fromma stiftelser, upprättadt på den lilla holmen, som därefter benämndes Helgeandsholmen.

Ganska tidigt lära stadens styresmän ha insett nödvändigheten att själva ha uppsikt öfver dessa inrättningar, dit de, vid behof, kunde sända sina fattiga och sjuka. Stadens äldsta nu kända ämbetsbok upplyser sålunda därom, att Helgeandshuset och S:t Görans hospital, som dessförinnan stått under ledning af ärkebiskopen i Upsala, samt sjukstugan vid Själagårdsgatan och ytterligare sjukstugan vid Munkabron redan 1419 stodo under borgmästare och råd i Stockholm. För att närmare öfvervaka skötseln af dessa inrättningar och förvalta fattigmedlen utsågos årligen bland stadens invånare vissa förtroendemän, såsom föreståndare för Helgeandshuset, föreståndare för S:t Görans hospital, föreståndare för Själagården och öfriga sjukstugor, föreståndare för Sjalakoret, till hvilket hörde de fromma stiftelserna Söndagsalmosan och Fredagsalmosan.

Administrationn af alla dessa inrättningar kan anses ha utgjort början till en stadens fattigvårdsförvaltning, men huru denna förvaltning utöfvades, torde knappast vara möjligt att närmare angifva. Visst är i alla fall, att den för sin tid icke var obetydlig, enär de flesta af dessa barmhärtighetsverk ägde afsevärda kapital och egendomar. Häraf förklaras äfven, hvarför en af de två föreståndarne, under hvilkas uppsikt hvarje inrättning ställdes, oftast var en rådman.

I öfrigt åtnjöto städse såväl de enskilda som de allmänna välgörenhetsanstalterna de styrandes välvilja och beskydd. Därför lyckades de också under århundraden att afhjälpa åtminstone den mest trängande nöden bland Stockholms befolkning.

Centralisering af fattigvården. — Fattigvården under borgmästare och råd. — Helgeandshuset på Gråmunkeholmen. — Sanct Görans hospital. — Hospitalet vid Danviken.

Förtjänsten att ha gifvit fattigvården en enhetlig ledning och att ha ställt den under förvaltning af borgerlig myndighet torde kunna tillskrifvas konung Gustaf I, äfven om han till denna åtgärd föranleddes snarare af politiska och ekonomiska än humanitära skäl. För att uppnå sitt mål handlade konungen i detta, liksom i andra dylika fall, utan omsvep. Med några penndrag sammanförde han alla enskilda och offentliga anstalter i hufvudstaden och befallde, att de skulle ställas under ett »regemente».

Ordnandet af fattigvården efter andra grunder än ditintills var en nödvändig följd af den i Västerås 1527 medgifna indragningen af de andligas gods. Få år efter detta riksdagsbeslut stodo de flesta klostren öde, de välgörande samfunden och föreningarna voro upplösta och kyrkornas tillgångar så godt som uttömda. Särskildt i Stockholm indrogos nunneklostret i Sanct Clara, Franciskanerklostret på Gråmunkeholmen och Dominikanerklostret vid Svartbrödragatan, nu Svartmangatan. Vidare upplöstes Helga Lekamens gillet, Själakoret, Vår Fru gillet, Söndagsalmosan och Fredagsalmosan m. fl. Klostrens och gillenas alla tillgångar tillföll kronan. Till den kungliga skattkammaren aflämnade kyrkorna och särskildt Storkyrkan en betydande mängd föremål af ädel metall.

Efter en dylik reduktion, som genomfördes öfverallt i riket, fanns knappt någon annan utväg att afvärja nöden bland den fattiga befolkningen än att låta staten sörja för de olyckliga och behöfvande. Härtill gaf konungen själf uppslaget med tillämpning först och främst på hufvudstaden. I ett 1527 utfärdadt k. bref¹ fastställde han en af borgmästare och råd utfärdad stadga rörande fattig- och sjukvården i staden och påbjöd, att »effter det Borgmesther oc Radt i vor stadt Stocholm hafwa besinnet itt sätt, hvar the fattige ther i stadhen kunne besörgha warda, att the icke hereffter som her till skulo liggia i portar oc rennostener, wthen paa thet then ene skall sa well vara försörghdt som then andra», skola alla räntor och inkomster, tillhörande öfriga i staden då befintliga stiftelser för fattiga, nämligen: »helgeanshuset, Siälegorden, sancti Jörans Hospital, Sondags almosen, oc Fredags almosen» sammanslås och ställas under »itt Regemente» samt förvaltas af därtill utsedda föreståndare — allt under konungens skydd, hägn och försvar. Vidare förklarade han² 1529, »at Borgmestare och Rådha Rådha om helge-

¹ Gustaf I:s Registratur, XI, s. 338. Brevet är visserligen här dateradt 1537, men årtalet 1527 torde vara det riktiga. Jfr härom K. Hildebrand: Stockholm, utg. af E. W. Dahlgren, 1897, D. I, s. 143.

² Privilegiebref för Stockholms stad af den 30 juli 1529. Tryckt i Gustaf I:s Registratur, VI, s. 237 ff.

andzhusedt, helgeands holmen, och thedt folk ther ingiffwäs och jnneligger». Därmed var dock ännu icke någon centralisering af stadens fattigvård genomförd. Denna verkställdes genom k. bref 1531,¹ som förordnade, »ath gråbrödhracloster j vår stadh Stocholm ther först gråbrödhra och sedhan S. Claresyster en tijdh long vtj varit haffua, må och skal her effter wara till itt helgeandz hwss, ther fattigha siuka menniskior vthi vphollas skola, och ther medt skola the fattighe siuka som nu liggia j thet helgeandz hws som nu är och teslikes j andra siukestughor j stadhenom leggas j samma Closter».

De klosterbyggnader, uti hvilka det nya Helgeandshuset var ämnadt att inrymmas, lågo på Gråmunkeholmen, söder om den gamla kyrkan, såsom ock synes af den här bifogade, nu kända äldsta kartan öfver Stockholm.

Vid den tid, då stadens fattigvårdsanstalt skulle öfverflyttas, hade Gråmunkebröderna eller, som de rätteligen böra kallas, Franciskanerbröderna redan lämnat sitt kloster. I ett af de omkring kyrkan och kyrkogården uppförda boningshusen vistades, på konungens befallning, några från det indragna Sanct Clara klostret förflyttade systrar. Dessa erhöilo emellertid löfte att intill sin död få kvarblifva på Gråmunkeholmen med skyldighet för dem att, så länge de förmådde, vårda sig om de sjuka i Helgeandshuset.

Härmed var centraliseringen af fattigvården i hufvudstaden genomförd och den egentliga ledningen af densamma anförtrodd åt den borgerliga myndigheten. Huruvida en dylik åtgärd vid den tiden icke var förhastad, är nu svårt att säga; men med de begränsade lokaler och andra tillgångar, öfver hvilka den förvaltande myndigheten hade att förfoga, kunde borgmästare och råd knappt förebygga, att icke, såsom ditintills, fattiga lågo »på gatorna och i rännenstenarna» eller stodo på torgen eller vid kyrkdörrarna och anropade medmänniskors barmhärtighet. Från den stund fattigförsörjningen blifvit en statens angelägenhet, kände sig de enskilda icke längre manade att, såsom förr, upprätta eller på sin bekostnad underhålla välgörenhetsanstalter. Fattigvården i Stockholm fick tills vidare reda sig med sitt Helgeandshus och sitt S:t Görans hospital. Men dess bättre skulle det icke dröja många år, förr än konungen fann sig nödsakad att ersätta Helgeandshuset på Gråmunkeholmen med ett nybyggdt hospital vid Danviken utanför den k. residensstaden.

Det faller af sig själf, att de gamla klosterbyggnaderna på Gråmunkeholmen aldrig kunde utan genomgripande förändringar blifva lämpliga för en fattigvårdsinrättning. Men, märkligt nog, anföres såsom enda skäl för förflyttningen till Danviken, att »en mechtig ondh stanck» från Helgeandshuset spred sig vidt omkring i trakten, och att vattnet, i hvilket de sjukas kläder tvättades, flöt med strömmen »umkringh slottet och hele stadhen», hvarföre konungen beslöt, att en ny inrättning skulle med det snaraste uppföras vid Danviken, och anslog till en början därtill fyra hundra mark örtugar. »Och vele vij atth the skole bygge först thenn Stuffve, ther the

¹ Gustaf I:s Registratur, VII, s. 252.

siuke skole liggie udi, hoss vatnett, vål stoor, hōgh och många fenster opå, så atth then ondhe lucht ther är inne hoss them, motthe haffve tilfelle att drage uth egenom fensteren».¹

Huru långsamt detta byggnadsföretag utfördes synes däraf, att i den af konungen 1557 utfärdade Ordinantian för Stockholms stad² — egentligen en ny politiorde — framhålles jämte föreskrift, att de sjuka icke fingo ligga i stadens portar eller på gatorna, utan att de »förlamade» skulle föras till Hospitalet och därstädes vårdas, konungens afsikt att »med det första» låta uppföra hus vid Danviken, så att ingen måtte lida nöd.

För att sätta Hospitalet i stånd att uppfylla sitt ändamål förlänade konungen något senare inrättningen åtskilliga egendomar utanför Stockholm, nämligen Hammarby, Järsla, Sickla, Skuru och Dufvenäs. Många andra bevis på kunglig huldhet och frikostighet erhöill Hospitalet sedermera, såväl af konung Gustaf som af hans efterträdare, så att det med tiden hade i besittning öfver 100 hemman och torp inom olika landsdelar.

Sålunda kom till stånd Danviks hospital, en fattigvårdsanstalt, som gjort Stockholms stad ovärderliga tjänster. Man bör aldrig förgåta, att denna inrättning, som på konung Gustafs befallning anlades i den täcka men något trånga dalgången utanför Danvikstull, mellan Hammarbysjön och Saltsjön, varit under mer än två hundra år stadens enda vårdanstalt för kropps- och sinnessjuka samt den offentliga fattigvårdens första skyddshem för ålderstigna, orkeslösa och minderåriga.

Vill man göra sig en föreställning om vistelsen inom Hospitalet, sådan den var och förblef under långa tider, lämnas härom högst märkliga upplysningar i den ordning eller reglemente,³ som 1533 af konungen fastställdes, »på thet her effter kan thestij Redeligare tillgåå både med them som haffua giffuit sikh ther jn ij frij brōdh for theras peninger, så och med the fattige Siuka, haffue wij beleffuet och Samtygekt, att the ther inne äre Nu och iämwall her effter komma kunne skola huar ij sijn skjick och befallningh fölia thenne Regle effther, huilken ther giffuen är».

Styrelsen för Hospitalet anförtroddes åt två föreståndare, som vid tillträdet till befattningen skulle aflägga följande ed: »Gud vare migh såå huld, som iagh vijll vara hospitalen huld effter Mitt bästa forståndh». De skulle årligen aflämna sina räkenskaper till borgmästare och råd att af dem granskas och godkännas. Om stiftelsen kom att sakna medel, ägde de att därom underrätta kyrkoherren och predikanterna, så »att the måga förmana folkett ij Staden, till att komma the fattige till vnsetning, med theres hielp och vnsetning».

¹ Gustaf I:s Registratur, XXII, s. 77.

² Tryckt i Stockholms stads privilegiebref utg. af K. Hildebrand, H. 1, 1900, s. 49—54.

³ Ordning för Stockholms Helgeandshus och Hospital daterad den 15 sept. 1533. Tryckt i Gustaf I:s Registratur, VIII, s. 289 ff.

En afskrift, förvarad i Danviks hospital, benämnes: Danvijks-Skrå. Lyder till Stockholms Hospital för år 1533. — I Register till Stockholms stads tänkeböcker 1533—38 finnes antecknad under H: Hospitalets skrå; men då själfva tänkeböckerna för dessa år icke kunnat återfinnas, har här följts den i Gustaf I:s Registratur tryckta handlingen.

Under föreståndarne lydde alla, som hörde till Hospitalet. Till syssloman skulle väljas en man, »som the fattige kääh haffuer, then ther och vijll leffua och döo med them ij Hospitalen, om Man en sadana bekomma kan». Sysslomannen hade under sin ledning all tjänstepersonal och betjäning såsom skrivvare, bagare, bryggare, drängar och pigor.

Om matmodern heter det särskildt, att hon »skall achta påå som huar förmå att ätha, såå att the som siuke äre, måga nåkott fåå thet som them löster, och ther om skall hon seija Syslemannenom till, och thet skall henne icke förnekatt vardaa».

Förutom öfrig personal skulle vid Hospitalet anställas en klerk och, anmärkningsvärdt för den tiden, äfven en läkare. Om denne säges likväl endast: »Skall och hållas en leckiare till siukestuffuona, for theras skull som medh läkiande ståår till hielpande». Till själavårdare kallades »en godh och forstandigh klärk — — — then ij gudz ordh förfaren är för prædicare och Capellan». Han hade att predika i kyrkan alla helgdagar och hålla gudstjänst därstädes, så ofta det behöfdes. Minst två gånger i veckan skulle han besöka de sjuka och förmana dem till Guds bord samt till sämja och kärlek. När någon låg på sitt yttersta, var han skyldig att gå och trösta honom, se till att »nogra forståndiga aff them ij Siukestuffuan äro — — — acktta uppåå then siuka, och altijd förmana honom, att han ståår fasth ij Tronne».

De i Hospitalet upptagna indelades i fribröder eller betalande och fattigbröder eller icke betalande. Såsom skäl, hvarför äfven fribröder kommo att mottagas, anföres, att, då af ålder fribröd »med Redeligh kost och spisingh» kunnat mot afgifter hållas i helgeandshusen, skulle nu äfven samma förmån i detta hospital beredas goda »borgare och borgerskor». Endast gammalt hederligt folk skulle för deras ålderdoms skull få åtnjuta denna förmån. Ungt eller gift folk däremot intogs endast i fall af sjukdom eller på grund af andra orsaker, som borgmästare och råd ägde att bedöma. Men aldrig finge någon tvingas att blifva broder eller syster i Hospitalet.

Emellertid intogs ingen i fribröd »med mijndre han giffuer så mökitt in medh, att thet är hospitalen till nytto». Än viktigare är dock följande bestämmelse, hvars grundtanke sedermera återverkat på kommande fattigvårdsstadganden: »Om såå är att nogon vill giffua sikh ij thetta frij brödh med huss och grund, han skall först ställa sijna aruingar till frijdz eller och biuda them sådana huss och grundh till kiöps, och låtha tet skriffua ij Stadenz tenkie book, att the hans ingifft icke klandra skola effter hans dödh, seijandes sikh vara skett orett, och thet vara Hospitalen till skada, att the hans tijngest med lagen Ryggia skola»; och vidare: »Alt thet godz som the frijbröder och Söstrar haffua, thet skall allt effter theras dödh höra Hospitalen till, ehuaest thet funnett varder, dog måga the bruka theras ägodeler sielffue och haffua them handa emellan såå lenge the leffua».

Vid intagning i fribröd upplästes för den nykomne ordningsreglerna, hvarefter denne skulle lofva, att han ville »vara förstandarena och klärkenom, ij thet honom bör, lydigh och hörig och giöra effter som thenna Regla innehåller». Därefter skulle han räcka hvar broder och syster han-

den till försäkran, att han ville lefva i frid med dem. I öfrigt stadgades förbud att utan vederbörligt tillstånd låna ut penningar eller uppgöra testamente, att utan särskildt medgifvande vistas borta öfver natten, att föra ett lastbart lefverne, att gifva anledning till tvister, trätor eller slagsmål m. m. För hvarje förseelse fastställdes större eller mindre straffbestämmelser, oftast indragning af en eller flera måltider men äfven uteslutning ur Hospitalet.

Fribrödernas och systrarnas måltider bestämdes sålunda: »Om Sökndagarna skola the gåå till bordz när 10 är slagett, och om helgedagar, när utsungett är ij bykyrkian och altijdh om affhonen när 5 är slagett». Bröderna och systrarna intogo sina måltider gemensamt i »Conuentestuffuan». De skulle läsa, då de gingo till bords »thet Suenska benedicite» och, då de stego upp, »thet Suenska gratias» — eftersom latinet var främmande för dem. Bordsbönen slutade med budorden, trosbekännelsen och Fader vår. Under måltiderna skulle alla hålla sig tysta och höra på den, som läste högt för dem. I fall de hade att klaga öfver utspisningen, skulle de hänvända sig till föreståndarne eller, om det oaktadt ingen ändring skedde, till borgmästare och råd.

Föreskrifterna för fattigbröderna voro naturligtvis i flera delar lika med föregående, men mycket kortare och enklare. Villkoren för intagning i fattigbröd äro desto märkligare, som de innehålla uppslag till senare fattigvårdsstadganden. Det föreskrefs sålunda: »Först skall ther ingen tagas in ij siukestuffuan, vtan then som så siuk är, att han ingen Rååd haffuer till att hielpa sigh sielff». Ytterligare bestämdes: »Skall och ingen tagas in utan then her ij Staden är siuk vorden. Föras ther nogre in aff Landzbygdena, them skola föreståndarena senda hem igen, att huar församlingh måå föda sijna siuka». Och slutligen fastställdes: »Huar så hender, att nogor bliffuer så siuk ij stadenom, att han icke kunne fordra sigh sielff, och ville for then skull gärna ij siukestuffuona, haffuer han nogra ägodelar, löst eller fasth, thå skola föreståndarena seija hans arffuingar till, att the skola taga honom och hans godz och föda honom till dödradagar, vilia the thet icke, Tage tåå föreståndarena then siuka med then deel han haffuer in ij siukestuffuona, och låthe honom icke förfaras ij vanröcktt, och så kunna icke arffuinganar seija sigh vara skeett orett».

Åt fattigbröderna bestods liksom åt fribröderna två måltider om dagen fastän något tidigare, på det att de senare skulle blifva i tillfälle att »gåå in ij siukestuffuona, och tiena the fattige såå lenge the ätha». Maten aflämnades och fördelades i sjukstugan. Före och efter spisningen skulle läsas samma böner som vid fribrödernas bord, men här skulle tilläggas: »Loffuatt vare gudh som oss såå veell spisatt haffuer, och gud vare med them allom som ther till holpett haffua».

I sjukstugan skulle upphängas en tafva, på hvilken stod att läsa budorden, trosbekännelsen, Fader vår och bordsbönerna på svenska, så att de fattiga kunde lära sig dem. En gång hvarje dag skulle de, när dem tillsades, bedja »for frijdh och Nåde, och för öffverhetena».

En för fattigvårdslagstiftningen viktig bestämmelse var äfven följande föreskrift om underhållstagarnes arbetsförpliktelse, hvilken lydde: »The fat-

tige, som nokott kunna giöra, antingen spinna notagarn, bijnda noott eller nogott annatt sådana, som hospitalenen kan komma till gode, ther skola the icke vara for gode till». Slutligen förbjöds allt tiggeri: »Skall ej heller tilständias, att nogor skall gåå och tiggia påå gattonne, medh mijndre han haffuer ett vårtecken aff förmyndarena, och Retterfougterna som honom besichta skola, om han såå siuk är, att honom böör tiggia eller ej, hvilken som drister sigh till att tiggia, utan sådana vårtecken, ther skall bödellen straffa offuer och driffua them aff by».

Öfver hospitalsstadgan af år 1533 har här en något utförligare redogörelse lämnats, därför att det numera knappast torde finnas andra äldre föreskrifter, som lämna så fullständiga upplysningar om förhållandena inom de forna välgörenhetsinrättningarna — härifrån icke undantagna några på senare tider offentliggjorda reglementen, exempelvis »Ordinacio hospitalis Enicopensis».¹

Den af konung Gustaf Adolf 1626 utfärdade skråordningen för Danviks hospital² är i det hela taget icke något annat än en omarbetning af 1533 års skrå, med åtskilliga tillägg och skärpta bestämmelser hufvudsakligen angående de intagnas förpliktelser mot inrättningen. Enligt detta nya skrå skulle Hospitalet, såsom ditintills, lyda under borgmästare och råd. Det förvaltades af två föreståndare, som hade till sitt biträde en sysloman med en icke obetydlig tjänstepersonal.

I Hospitalet intagna personer bestodo af fribröder eller betalande, och fattigbröder eller icke betalande. Villkoren för upptagning i inrättningen hade, på grund af den då genom lag påbudna betalningsskyldigheten till hospitalen för hvarje därstädes intagen person, icke oväsentligt förändrats, hvilket också framgår af följande bestämmelse: »Att aldenstund Fribröder och Fattiga gifwa med sig in, antingen Tölf Koppar penningar eller annat skal alt sådant efter deras död, blifwa qwart uti Hospitalet til gemene Fattiges bästa».

Förutom ifrågavarande stadga hade nu särskildt för de fattiga i såväl »mansfolksstufwan» som »qwinfolksstufwan» stränga ordningsregler³ blifvit utfärdade. Några af dessa föreskrifter med dithörande straffbestämmelser böra icke förbigås. »Skola alla — mankön eller qwinnokön, såsom de benämndes — som utur sängen kunna wistas, hwar tima för sig om dagen falla på knä och läsa Fader vår, och bedia Gud wela bewara ifrån all skada och farlighet vår nådiga Öfwerhet och alla Ständer uti vårt K. Fädernesland, och uti andelig och lekamelig måtto wälsigna och bewara wele; ther någer finnes uppå fötterna när kläckan är utslagen och icke det gör, skall mista sitt bröd

¹ V. Hedqvist, Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under medeltiden, Strängnäs 1893, återger s. 140 denna stadga, som utfärdades för Enköpings hospital af ärkebiskop Birger (1367—1383).

² Hospital Skrå för Danviken utfärdadt den 9 april 1626. Afskrift i Danvikens arkiv.

³ Ordning, hwarefter de Fattiga i Hospitalet i mansfolksstufwan sig rätta skola, giord den 1 November A^o 1626 och Ordning, hwarefter de Fattiga i Hospitalet i qwinfolksstufwan sig rätta skola, giord den 1 November A^{no} 1626. Afskrift i Danvikens arkiv.

på en dag. — Skola alla hålla sig kyska med ord och gierningar, om någon finnes ei så göra, miste sit bröd i 2 dagar. — Om någon af dem swär wid Guds namn eller hans död eller önskar sin nästa något af det som ondt är, skall sättas i fängelset på 2 dagar wid watn och bröd. — Den som finnes drucken och dermed beslagen blifwer, skall sättas i Stocken 12 timmar wid watn och bröd. — Hwilken af dem som gör oliud i Kyrkan eller i stugan skall sättas i Stocken 4 timmar. — Om någon oenighet kan upkomma dem emellan, eller någon klaga förorsakas kunna skulle, skola de sådant sysslemannen tilkänna gifwa eller Borgmästaren som Inspectionen hafwer eller hans Assistenten. Finnes någon som söker först Hans Kongl. Majjst. eller Ståthållaren, förr än dem är rätt skiepat af bemälte personer, skall sättas i Stocken 2 dygn wid watn och bröd». — De hårdaste straffbestämmelserna drabbade dock den af alla så fruktade spetälske. Om honom säges: »Ingen spetälsk skall fördrista sig med någrom androm i Hospitalet umgänge hafwa, eller at gå i Byn eller på marken, utan allenast hålla sig inne i sin stugu, blifwer någon af dem dermed beslagen, han skall sättas uti jern, 2 dagar wid watn och bröd».

Utrymmet inom Hospitalet vid Danviken var så begränsadt, att fattigvården allt fortfarande måste för de fattigas härbergerande använda det gamla Hospitalet S:t Görän, som konung Gustaf I hade utdömt. Ännu under en lång följd af år skulle det mottaga dels utan ersättning fattiga, orkeslösa och sjuka, dels mot betalning äldre bemedlade personer i behof af skötsel och vård. Förutom utarma upptogos således i S:t Görans hospital liksom på Danviken »hederligare folk, som til åren woro komne» och ville därstädes åtnjuta fribröd.¹ Vid inträdet lofvade man att underkasta sig föreskrifna ordningsregler, att vara lydlig föreståndarne och att hjälpa anstalten i hvad man förmådde. Hospitalet stod under styrelse af borgmästare och råd. Dessa hade att vaka öfver dess verksamhet, intaga och aflägsna underhålltagare, förvalta alla medel m. m. Med tiden tyckes dock denna hospitalsinrättning ha nedsjunkit till ett fattighärberge och kallades gemenligen »fattigstufworne vid S:t Johannis» eller »på Brunkeberg». I de små låga träbyggnaderna inhystes då, utan afseende på ålder eller kön, alla slags olyckliga, som voro i behof af hjälp.² Där funnos exempelvis 1698 icke mindre än 50 nödställda och några år senare öfver 60, bland dem ett endast några månader gammalt barn, »påträffadt i gamla Rådstugugången», vidare en blind man, »som sades vara 116 år gammal» o. s. v. Där vårdades äfven många sjuka, för hvilka knappt fanns någon annan tillflyktsort.

Den gamla fattigstugan vid S:t Johannes kapell har haft så stor bety-

¹ E. S. Ruda, Historisk berättelse om det fordna St. Jörans hospital, Sthlm 1766, s. 10.

² I politikollegii protokoll den 16 december 1673 är antecknadt: »Sedan berättadhe Rådman Wäl. Gustaf Mattson, dhet fattigstugun på Brunkeberg är uthi alle rum af fattige Siuke upfylt att den ene ligger på dhen andre, hwarigenom förorsakas en stoor stank, och den som någorlunda frisk worden är, blifwer åter af andre Besmittadh igen». — Kollegium lät omedelbart öfverflytta 13 personer till Danviken.

delse för stadens fattigvård, att den bör med några utdrag ur dess reglemente närmare bekantgöras.¹

Sysslomannen skulle i sin tjänst vara flitig, vaksam och trogen. Han skulle i allt söka de fattigas gagn och bästa samt behandla dem med allvar och godhet, »så at ingen må hafwa orsaak öfwer honom at qwida».

De fattiga borde framför allt hållas till gudsfruktan. Bön förrättades om morgonen kl. 7 och om aftonen kl. 6. »Den öfrige tiden om dagen warda dhe som hälsan hafwa tillholdna och förmahnte at iempte dhett dhe då hafwa för händer bruka Gudelige Psallmer och Låfsånger». Då klockan slog 10 på förmiddagen och 4 på eftermiddagen borde alla i stugorna, så sjuka som friska, »uplyfta sina händer till Gudh i Himmelen, bediandes om Fred och Roligheet i våra dagar, och at den samme gode Guden wille wälsigna, uppeholla och bewara vår Nådige Höge Öfwerheet och hela dhett Kongl:a Huset, oss allom till wälfärd, hugnad och glädie». Men barnen, som voro i skolan, skulle kl. 10 sjunga: »Förläna oss Gudh så nådelig och Gudh gifwe wårom Konung och all Öfwerheet», samt läsa högt en kort bön jämte »Fader Wår och Herren wälsigne oss». Vidare kl. 4 skulle de sjunga: »O Herre Gudh af Himmelrijke gif», hvarefter lästes: »Aftonen nu tilstundar wisst» jämte samma korta bön som på förmiddagen och slutligen »Fader Wår och Herren wälsigne oss». — Den korta bönen lydde: »Trofaste Gud och Käre Himmelske Fader, till hwilken wij fattige barn hafwom alt vårt hopp och tillflycht uppehålt och skööt oss uti vår fattigdom och Elände, och gif oss Din Helge Andes nåde at wij måge dageligen wachta oss för Synd och Odygd, och dheremot tillwäxa uti Din fruchtan, sanna Kännedom och alla Christiliga Dygder, så att Ditt stora Nampn må städse och utan återwändö genom vårt Tahl och gärningar prijsat och ophögdt, vår Nästas gagn och bästa befrämia, samt vår egen timmeliga och ewiga wälfärd upbygd warda. Bönhör oss för vår trogne återlösares Jesu Christi skull. Amen».

Utom straff för oljud under bönen, försummelse af gudstjänsterna i Johannes kapell, förseelser af allehanda slag, bestämdes: »Dhen som i Fattigstugun beträdes med Swordom och Banskap, är han wid Hälsan och till Åhren kommen, skall han hafwas ut på gården, och i dhe andras åsyn undfå otta hårda Slag på ryggen. Är dhett een Scholæ gässe, blifwer han af Scholæmästaren, men een Scholæ flicka af Scholæmästarens Hustru med rijs hårdeligen afstraffat i Scholan. Dhen som ållderstigen är och antingen holler wid Sängen eller elliest är siuklig, skall när dhen öfwerlygas fört Swordom och Eder, mista första, andra och Tridie resan, Twå öre af nästa Uthdhelning; Finnes och nogon som af sliik Gudlösheet blifwer så utmärkt at denna företalde Boot intet will hielpa, skall Syssemannen sådant angifwa uti Collegio, då andra medell skola brukas efter som brättet, Ålldern och Hälsan wara till.

Dhen som ibland dhe Fattiga pröfwas hafwa något ährende at förrätta hoos nogon utom Huuset och är wid Hälsan och dhe Krafter at han

¹ Instruction, hwarefter Syssemannen Niels Wijck sig hafwer at rätta wid den opsicht honom anbefalt är öfwer dhe Fattige uti Fattig Stugun wid St. Johannis Capell; skrifwin af Stadsens Politie Collegio den 18 Augusti 1684. Politie Collegii protokoll och registratur 1680—1696. I rådhusets arkiv.

sielf förmår gå derefter, han skall begära Sysselemannens lof och minne dher-till, och honom dher till förläggias wiss tijdh och stund, då han skall wara i Huuset igen tillstädes. Går nogor af Scholæbarnen, den låter Syssele-mannen i Scholan med rijs behörigdt afstraffas; men är han till Åhren kom-men afkortas honom första gången wid Uthdhelningen 8 öre, andre gån-gen också otta öre, och fåå dher till 6 hårda slag på ryggen; beträdes han 3:die gången det giöra, då gifwes dhet tillkänna Collegio, som efter beskaf-fenheeten will determinera straffet.

Inga Trätor skola föras i Fattig Stugun fast mindre Slagmähl, finnes dher nogon som sig hade at beswära öfwer den andra, han skall gifwa dhet Syssele mannen tillkänna, hwilken strax skall wara dhem och stilla sådant. Men wore dher nogor så öfwerdådig, at han understår sig slå den Andra, han skall mista första gången halfparten wid nästa Uthdhelning, men andra gången alt; och 3:die gången sättias i Tuchthuset. Slår dhen andra emot, miste Een Tridiedhel wid Uthdhelningen efter han icke strax klagade».

Syssele mannen ålades att en gång hvar dag besöka alla stugorna och uppmana de fattiga till enighet och gudsfruktan. »Och som Siukeligheeten gement förorsakar ond lucht ibland dhem, Altså skall han holla hand der-öfwer, at dhe som äro friska, måga som oftast med twettande holla reent i Stugun och altijd wara försedde med Granrijs och röök af Eenrijs».

Ytterligare föreskrefs, att porten skulle vara låst både dag och natt, »och dhen som will uth- och ingå gifwa tecken med klappande, så at Syssele mannen altijd må weta, hwem som hafwer orsaak och ährende at gå dher ut och inn».

Oaktadt strängheten af alla dessa föreskrifter rådde nog icke i dessa fattigstugor någon större renlighet eller ordning, enär man i de låga och trånga lägenheterna måste inhysa, så långt utrymmet tillät, allt flera olyck-liga män, kvinnor och barn, som upptogos från gatorna och saknade skydd. Lyckligtvis kunde 1701, då byggnaderna vid Johannes kapell hotade störta in, Hospitalet vid Danviken mottaga de husvilla.

Rörande förvaltningen af fattigvården i äldre tider saknas tyvärr närmare uppgifter. Stadens tänkeböcker¹ lämna härom högst sparsamma upplysningar. Man får icke af dem weta stort mer, än att en tomt vid Själagården blifvit försåld för de fattigas räkning, eller att fattigbössan i kyrkan blifvit tömd, eller att de fattigas förmyndare aflämnat insamlade medel, eller att något testamente tillfallit de fattiga, eller ock att föreståndarne vid Danviken fordrat igen utlånta fattigmedel m.m. — Angående personer, som kommit i åtnjutande af underhåll eller vård, gifwa tänkeböckerna likaledes mycket kortfattade meddelanden. En dag antecknas: »Blinde Herr Christiern, en prest, tillåtes komma i Sjukstufwun». — En annan dag: »Hindrick Gryte-giutare lofvas komma i Siukstugun». — Ett följande år skrifves: »Päder Chor-wäcktare bekommer Frijbrödh» o. s. v. — Bland en del andra upplysningar, som dessa tänkeböcker innehålla och som beröra de fattiga, må exempel-

¹ Register till Stockholms stads tänkeböcker 1533—1538. I rådhusets arkiv.

vis anföras:¹ »Den 20 Aug. 1593. M. Abraham och M. Erich Kyrkioherren — — — begerede, at man skulle finna nogom rådih medh the fattige som liggia för Kyrkiodörrarne, på gatorne och i portarne, at the måtte komma i Danwiken eller annorstandz under taak för den Blygd och naese skuldih som man moste elliest förmode sikh aff the fremmande Nationer som förmodandes aere medh Kongl: Mat:». Och ytterligare följande: »Den 19 Julij 1600. Sex utaf the fattighe i Danwickenn — — — kome för rätthen och klagade på Anders, fordom wårdskrifware, at the ingalunda wille hafwa honom hos sikh i Danwickenn för hans orolighet och banskaps skuldih som han dageligen håller medh them, såsom theres Klagomåls skrift widare utwisar».

Denna klagorätt fråntogs underhållstagarne vid Danwiken i ordningsreglerna af år 1626 — och därmed gifva de ett ytterligare bevis på den stränghet, för att icke säga hårdhet, med hvilken då för tiden de fattiga och olyckliga behandlades.

3.

Administrativa och legala åtgärder till förbättrande af fattigvården såväl i hufvudstaden som i hela riket.

Den af konung Gustaf I började organisationen af en allmän fattigvård afsåg icke blott Stockholm utan jämväl hela riket. Liksom dessförinnan, då företrädesvis kyrkan ägnade sin omsorg åt de fattigas vård och för dylikt ändamål underhöll talrika barmhärtighetsanstalter, blef äfven under Gustaf I:s tid och långt senare hospitalsväsendet medelpunkten för den allmänna fattigvården. För att underlätta statens uppgift att sörja för de nödställda använde konungen en del af de indragna andliga godsens, hvarvid vissa ödeblifna kloster eller biskopsresidens i olika trakter af landet förändrades till hospital eller helgeandshus, som skulle ordnas och förvaltas i enlighet med de af honom fastställda grunder. Efter hvad därom redan sagts, torde det vara öfverflödigt att med ytterligare exempel belysa dessa åtgöranden.

Konung Gustafs efterträdare fortsatte hans verk. Och sålunda funnos på konung Gustaf Adolfs tid i ett flertal större städer i riket hospital med uppgift att omhändertaga ålderstigna, sjuka och minderåriga. Från en af dessa uppgifter, nämligen att mottaga barn, befriades småningom hospitalen, enär man insett olämpligheten att låta dessa uppväxa bland mer eller mindre förfallna individer, och för minderåriga upprättades redan under samme konungs regering särskilda vårdanstalter med benämning barnhus.

Men det visade sig snart, att de af staten underhållna inrättningarna förmådde lika litet afhjälpa nöden som hämma tiggeriet. Redan i 1571 års

¹ Tänkeböcker 1593 och 1600. I rådhusets arkiv.

kyrkoordning, som innehåller den första allmänna hospitalordningen: »Om Hospitaler och Siwkastoffuor» — synbarligen ett sammandrag af det för Danviks hospital utfärdade reglemente med några förändrade bestämmelser om hospitalens underhåll och styrelse — framhålles önskvärdheten af, att kyrkoherdarne skulle söka förmå befolkningen att inom hvarje socken upprätta en sjukstuga i ändamål att lämna vård åt ett mindre antal fattiga församlingsbor. Därmed hade man nu tydligen sagt, att staten ensam icke borde draga försorg om alla nödställda, utan att fastmer kommunerna eller församlingarna måste vara beredda att åtaga sig en väsentlig del af fattigvårdsbördan.

Af än större betydelse var dock den stadga,¹ som 1642 utkom, ty den anses med skäl ha varit grundläggande för den följande fattigvårdslagstiftningen i Sverige. De viktigare bestämmelserna i denna förordning böra omnämnas. Ändamålet med hospitalen blef att mottaga i främsta rummet den, »som är beswäradt medh siwkdom, aff ålder eller annan lijffzskröpligheet, och ther hoos hwarken sielf förmår sikh at vppehålla, eller hafwer then Slächt som för något theras hinder wele eller kunne göra honom bijstånd. Sedan Uhrsinnige och besatte Menniskior: Item the ther hafwa smittesamme siwkdomar, och måste ther öfwer hållas ifrån annat folcks omgånge och gemeenskap».

Såsom villkor för intagning å hospital fastställdes, att behofvet skulle förutom af föreståndarne prövas af vederbörlig civil och kyrklig myndighet; vidare, att för hvar och en, som mottoges, skulle erläggas »Tiugue Daler hwitt Myntt» antingen af honom själf, eller om han det icke kunde, af staden eller socknen, där han var boende; slutligen, att hospitalet skulle ärfva allt, hvad den därstädes vårdade ägde, och tråda i hans arfsrätt, när han en gång bjudit arfvingarna att underhålla sig och de icke velat antaga anbudet, deras lösnings- och börsrätt till hans fasta jord dock undantagen.

Om värnlösa barns upptagning och vård bestämdes, att barn, som äro färdiga och utan stort lyte, eller som hafva sådana lyten, att de framdeles kunna nära sig med handtverk, skola upptuktas i barnhus, eller, där sådant icke finnes, annorlunda på stadens eller socknens bekostnad eller genom insamlad hjälp för att vid åtta års ålder sättas i handtverk eller tjänst, men icke tillåtas tigga på landet eller i städerna för sig själfva eller med andra.

Såsom ytterligare åtgärder från församlingarnas sida att afhjälpa de nödställdas behof förordnades: »Förvthan Hospitalerne, som på Wår och Chronones omkostnad i alle Provincier här vthi Rijket vnderhållas, så skole widh Kyrkiorne i Städerna och på Landzbygden vpbyggias effter hwar Församblingz stoorleek och förmögenheet någre Stugur, — — — hwarest samme Församblingz fattige, som igenom ålder och siwkdom så äre komne vthaff sikh, at the medh arbete sikh icke tilfyllest kunne nähra, skole må inflyttia, och aff Staden eller Sochnen Allmoser vndfåå och blifwa försorgde. Men icke gå kring Landet eller i Städerna på Marcknader eller thes emillan at tiggia». Likväl, där det fanns skäl att lämna tillstånd till bettlande, skulle

¹ Kongl. Maj:tz — — — Ordning och Stadga, Huru hållas skal medh Tiggjare och fattige som rätt Allmoso behöfwe: Item medh Landstrykare och Lättingar. Datum Stockholm then 28 Febr. A. 1642.

tiggeripasset, som i dylika fall utfärdades af prästerskapet, ställas på viss tid och ort inom prosteriet eller, vid större behof, inom stiftet. Mot det olofliga tiggeriet — och tiggeriet var en verklig landsplåga — stadgas: »Finnes någre lemlastade Tiggjare at fara omkring åå Landet eller i Städerna, och sökia Allmose annorlunda än som förbemält är, — — — then skal förwijsas til then Orth han är hemma». Om han icke fogade sig häri, fasttogs han och sattes några dagar eller veckor i fängelse, hvilket straff vid upprepade förseelser ytterligare skärptes. Mera summariskt gick man tillväga med lösdrifvare: »Alle Vaganter och Landtstrykare, som icke för bewijsligh Krops sjukdom och bräckeligheet skul» utan af lättja och liderlighet drogo landet omkring och besvärade med tiggeri, skulle gripas »och föras til nästa Slott til at ther arbeta vthi Järnen, och thet så länge at the samme någon märckeligh Bättring påskina låte, och man finner skäligt at ställa them igen på frije fötter».

Emellertid förmådde hvarken hospitalsorganisationen eller tiggarrordningarna att afhjälpa missförhållandena. Inom vissa trakter hade man väl låtit sig förmå att »på backarna», i närheten af kyrkan, uppföra fattig- eller sjukstugor; men församlingarnas förpliktelse mot sina fattiga vann långt ifrån allmänt erkännande och tillämpning. Då utfärdades 1686 års kyrkolag och påbjöd församlingarna den omtvistade försörjningsskyldigheten. I kraft af denna lag blefvo kyrkoherdarne ålagda att tillse, det hus- arma och tiggare i socknen icke lämnades oförsörjda, ej heller något olofligt tiggeri mot tiggarrordningen därstädes bedrefs. Till uppförande af sjuk- eller fattigstugor skulle församlingens medlemmar icke endast gemensamt hjälpa utan ock efter råd och tillfälle gifva årligen något till de fattigas nödtorf- tiga underhåll. I öfverensstämmelse härmed förordnades: »Hwart Härad och Sochen, skal föda sine Fattige, och ingalunda, som här til på någre Orter förnimmes skiedt wara, föra them in i andra Sochnar, them til Last och beswär: doch må understundom then ena Sochnen, som kan hafwa mindre Fattige, gå the näst hoos liggjande, som hafwa flere, med någon hielp til handa».

Genom dessa stadganden fastslogs otvifvelaktigt församlingarnas försörjningsplikt. Men för att denna fattigvård skulle blifva effektiv, återstod likväl att bestämma, till hvilken församling den fattige hade i förekommande fall att hänvända sig för att erhålla hjälp, eller, med andra ord, det gällde att bestämma den fattiges hemortsrätt. De sväfvande ordalag, i hvilka 1642 års tiggarrordning, åtminstone i denna punkt, var affattad, gåfvo anledning till ständiga tvister emellan församlingarna och underlättade i betänklig grad de fattigas inflyttning till städerna, där de hoppades på bättre och rikligare underhåll. Först 1788 trodde man sig kunna lösa denna fråga genom att stadga,¹ »at then Sockn, ther fattighjonet antingen haft eget hemman, eller såsom inhyses- eller tjenstehjon senast warit i skatt anteknad, bör widkännas thes wård, enär thet med arbete icke kan sig uppehålla»: dock så att, mot denna skyldighet, hvarje församling ägde rättighet att förhindra något inhyses-hjon att nedsätta sig därstädes eller något gammalt

¹ Kongl. Maj:ts Nådiga Kungörelse, Angående Skyldigheten at underhålla sådane från then ena til then andra Församlingen inflyttade personer, som sedermera blifwit wanføre och icke kunna sig sjelfwe försörja. Gifwen Götheborg then 5 December 1788.

och mindre arbetsfört tjänstehjon att antagas, förr än sådant blifvit å allmän sockenstämma anmaldt och församlingen därtill lämnat sitt bifall.

Det kan tyckas, att dessa stadganden borde haft en lycklig återverkan på förhållandena i Stockholm. Så var dock ingalunda fallet, enär alltjämt ganska kraftiga medel måste anlitas för att motarbeta eller afhjälpa det elände, som icke minst de tilltagande inflyttningarna af arbetslöst folk från landsorten framkallade i hufvudstaden. Visserligen förklarade öfverståthållaren i en 1661 afgifven redogörelse¹ för stadens förvaltning följande: »Öfwer Kyrkiornes richtige och Åhrlige Räkenskaper, Schole- och Hospitals-Ordning, och the Fattigas Skötzel och vnderhåld, är ock i lijka måtto en godh anstaldt giord, så wijda sigh för thenna tijden hafwer göra låtit». Men endast två år senare eller 1663 måste en ny, särskildt för hufvudstaden afsedd tiggarrordning² utfärdas. Däri framhålles den »myckenhet af äländige och fattige», som finnes i Stockholm, hvarefter säges: »Förden-skuldh är en noga vpsicht och skiötzel aldramest här nödigh och angelägen, thy hafwe Wij icke allenast skattat rådeligit och wäl, at Stadens Magistrat alle Betlare, som pläga omgå på Gatorna, så och kommaså wäl i Huusen som för Kyrckiodörarne, kallar före, sampt hwars och eens welckor och beschaffenheet omstendeligen förfarer. jemwäl disposition öfwer dem der-effter författar och anställer, vthan och i synnerheet, at wisse Män, medh serdeles Kläder vthmerckte, af bemelte Magistrat, förordnas, som een gång, hwar Månadt, besökie alle Huus och Gårdar, så wäl i sielfwe Staden, som dess Förstäder, och samle åht bemelte Fattige een Allmosa, jemwäl sedan alle Tiggiare, af hwad sort och welckor dhe och wara måge, skaffas vthur wägen, och vthi wisse rum och Huus, medh tienligit vppehälle försöras och wårdas, Diäknar vndantagandes, hwilcke medh polletter vthskilde, tilstädias widh Portarne, medh läsande eller siungande, skaffa sigh något vnderhold och een Gudznamps-gifft».

Kort därefter, 1698, gjordes ytterligare ett försök med en ny tiggarrordning,³ som anföres i detta sammanhang, enär den likaledes särskildt tillkom för att skydda hufvudstaden mot lösdrifvare och tiggare från landsorten. Förordningen påbjuder nämligen upprättandet af ett rasp- och spinnhus i Stockholm, »uti hwilket Lättingar, ware sig Mans eller Qwinspersoner, så snart dhe förmenas föröfwa något Tiggerij, i Huusen eller på Gatorne, skola warda införde, derest dhe sedan icke allenast med någon nytto till sin födo kunna arbeta, utan jämwäl lida det straff, som dhe med sitt Okynne förtient

¹ Memorial på the Ärender som af hans Exc. Herr Öfwer-Ståthållaren — — — i thesse daghar äre beslutne, och på allmänne Rådstufwu den 10 Majj 1661 publicerade. Tryckt i Stockholms stads ordinantier — — — framgifne af Magn. Lagerström, D. 1, Sthlm 1731, s. 133 ff.

² K. Maj:ts plakat om tiggeri och de fattigas underhåll i Stockholm af den 4 april 1663.

³ Kongl. May:tz Förnyade Stadga och Förordning, Huru med Tiggiare och Fattige som rätt Allmoso behöfwa, så och med Landzstrykare och Lättingar, förhållas skal. Daterad Stockholm den 21 October 1698.

hafwa». De allmänna bestämmelserna i denna tiggardordning afse att förhindra, att några pass eller rekommendationer meddelades till tiggeri utom den stad eller socken, där tiggaren eljest vistades, ehvad skäl och orsaker därtill kunde förebaras. De, som ändock understodo sig att löpa och bettla ur den ena staden till den andra, särdeles till Stockholm, samt alla andra tiggare därstädes skulle strax i arbetshuset inmanas, »där han sedan efter sitt Brott och erwijste wahnart skall wederbörligen plichta».

Enär de till de rätta fattigas och allmosehjonens underhåll i Stockholm anslagna medel icke alltid räckte till, förordnades vidare, att allmosor till de behöfvande skulle efter råd och tillfälle afläggas vid första lysningen till giftermål, vid tacksägelse för barnsängskvinnors eller andra sjukas tillfrisknande samt vid pålysning till begrafningar; och ytterligare, att alla kollektor, som under likpredikningar med håfvarna samlades, skulle användas till de husfattigas underhåll, äfvensom att en åttendedel för hundra af kvarlåtenskaps värde i sterbhus och en half för hundra af testamenterad egendoms värde skulle likaledes gifvas till de fattiga.

Hvad beträffar de barn, som antingen voro fader- och moderlösa, eller hvilkas föräldrar voro så fattiga eller lastbara, att de hvarken kunde eller ville taga vård om barnen, skulle de intagas i barnhuset eller, om de därstädes icke kunde mottagas, erhålla vård i fattigstugorna och njuta sitt uppehälle af de till husfattiga anslagna medel. »Och på det desse fattige Barnen, besynnerligen Gåssarne, så snart dhe hinna till någon ålder och styrkia, sampt i sin Christendom underwijste äro, måge så mycket snarare komma at förtiena sin föda sielfwa, och lembna rum åt de mindre, som i deras ställe effter handen intagas kunde, skall hwar och en Svensk Skeppare som seglar i Wäster-Siön wara förbunden, hwart fierde åhr at antaga en Poike, uthur Barn- eller Fattighuset, den han sielf må uthwällia, till Skeppz-Påjke». Öfriga, som icke hade fallenhet för sjön eller voro för gamla, skulle »wid Borgmästare och Rådz eller andre wederbörandes påminnelse, utaf Handtwärckarene warda antagne, at lära något nyttigt Handtwärck, som hwar och en bäst pröfwat bögd och inclinerad till, hwar medelst sedan, icke allenast Siöfolk, utan och hwariehanda Handtwärckare, af infödde Swenske Barn, tillwäxa kunna».

Det blefve för vidlyftigt att anföra en mängd kungl. bref och förordningar eller öfverståthållareämbetets och magistratens upprepade förbud mot tiggeriet i Stockholm. Exempelvis torde omnämnas, att magistraten lät 1689 uppläsa i stadens kyrkor en kungörelse¹, där det bl. a. heter: »Allförthy warder yttermehra här med förbudet, dät ingen ehoo han wara kan, må härefter fördrista sig at emottaga, hysa och döllja slijka ifrån andra Ohrter kommande fattige och Tiggare, wäl wetandes at den som sådant giör — — — skal medh alfwarligt straff blifwa ansedd». Öfverståthållaren var outtröttlig att utfärda dylika »publicationer». Ur en af dessa kungörelser,² utfärdad 1706, må här

¹ Politikollegii protokoll och registratur den 31 aug. 1689. I rådhusets arkiv.

² Öfver-Ståthållarens Publication, at ingen wid straff til görandes, skal hindra de Personer som äro förordnade at uptaga af Gatorne före och wanartige Tiggare. Den 15 Sept. 1706. Tryckt i Stockholms stads ordinantier, D. 2. Sthlm 1734, s. 195 f.

endast antydningssvis anföras några rader. Då tillsyningsmännen skulle fasttaga »wahnartige Tiggiare, som mehra af en straffwärdig Lättia och Olust til Arbete, hwarmed dhe sig wähl skulle kunna nähra, än någon twingande nöd och Bräcklighet, slå sig på Tiggerij», blefvo de esomoftast hindrade »utaf en hoop gement folk, som rota sig wid sådane händelser tillsammans och läggia sig för sådane Tiggiare i förswar, ja under Tijden taga med Wäldsamhet dem uhr deras Händer», hvarför tillkännagafs, att den, som gjorde sig skyldig till ett dylikt tilltag, skulle »första gången, plichta med 14 Dagens Fängelse wid Watn och Bröd, andre gången med 3 a 4 Gatulop, efter som deras Brått kan meritera».

Grepos ändtligen verkliga eller förmenta fattiga under bettlande, sattes de i lagligt förvar och kvarhöllos i häkte, tills deras hemort blifvit utrönt, hvarefter de främmande tigarne förpassades till sin hembygd och de, som tillhörde Stockholm, sändes till korrektionshuset.

4.

Barn- och Tukthuset. — Rasp- och Spinnhuset. — Stockholms allmänna barnhus. — Ulricæ Eleonoræ hospital eller Drottninghuset.

Föregående framställning angifver tydligen, att det var högst angeläget, att kraftiga åtgärder vidtogos för att motverka de missförhållanden, som fattigdom och arbetslöshet framkallade inom hufvudstaden. I detta syfte åtog sig staten att upprätta två nya inrättningar i Stockholm, nämligen 1624 ett barnhus i förening med ett tukthus, företrädesvis afsedt för värnlösa och vanvårdade barn, samt 1698 ett rasp- och spinnhus, bestämdt för bettlare och lättjefulla eller sedeslösa personer.

Det af konung Gustaf Adolf anbefallda Barn- och Tukthuset räknas såsom föregångare till »Stockholms Stads Barnhus». Ledningen af den nya uppfostrings- och straffanstalten anförtrordes åt en tysk wid namn Firbrandt.

Enligt den med föreståndaren eller, såsom han kallades, »tuktomästaren» träffade öfverenskommelsen skulle han i anstalten upptaga 100 fattiga barn, af man- och kvinnkøn, som lupo på gatorna och icke hade några föräldrar. Äfven andra barn fingo där insättas och undervisas. Barnen borde åtminstone i samfäldt tre år förblifva i Barnhuset och lära att reda ull, spinna och väfva bomersin, rask, saratt, borat m. m.; och under lärotiden skulle föreståndaren efter nödtorften försörja dem med mat, kläder, ljus, ved och sängar. Sedan sålunda barnen efter tre års förlopp hade lärt ett handtverk, fingo de tagas ur anstalten, »synnerligen när de kunde gillas för gesäller eller mästersvenner»; men alla de, som ej hade föräldrar, måste kvarstanna därstädes så länge, att de väl hade lärt sig ett »embete» och kunde anses för mästare, hvarefter de borde nedsätta sig i någon inrikes stad.

Föreståndaren för Barnhuset åtog sig att »införskrifva en verkmästare,

Riddarholmen på 1630-talet.

FÖRKLARINGAR.

Oftanstående bild af Gråmunkeholmen eller Riddarholmen är hämtad ur *Calendarium Biblicum Perpetuum* [af Petr. Pachius]. Dedicerad till drottning Kristina af Heinrich Kayser, boktryckare i Stockholm, utgifven omkr. 1637 och förvarad i k. biblioteket.

Under hägn och beskydd af konung Magnus Ladulås hade Franciskanermunkar eller, såsom de äfven benämndes, Gråmunkebröder bosatt sig på den lilla, utanför staden belägna holmen, hvilken ursprungligen kallades Kedjeskär men efter klostrets uppbyggande fick namnet Gråmunkeholmen. Af konungen erhöles klostret eganderätt till holmen jämte åtskilliga andra förlänningar.

De stora byggnaderna, söder om kyrkan, voro Gråmunkeklostrets egentliga boningshus. Där hade bröderna sitt bibliotek, sin konventsalsal, sina hvilorum, sin matsal m. m. I samma hus inrymdes 1531 de fattiga och sjuka, som ditintills vårdats i Helgeandshuset på Helgeandsholmen. Efter att de nödställda 1531 öfverflyttats till Danviken, användes en tid lokalerna i klosterhuset till undervisningsanstalt men stodo sedermera öde intill 1624, då dit förlades det på konung Gustaf Adolfs befallning upprättade Barn- och Tukthuset.

Öfriga delar af Gråmunkeholmen hade under tiden väsentligen förändrat utseende. De mindre träbyggnaderna, som hörde till klostergården, hade lämnat rum för stora palatslika byggnader. Den gamla kyrkan hade blifvit tillbyggd och prydd med en hög tornspira. Kyrkogården hade blifvit ordnad och planterad med lindar, hvilka skulle skänka grönska och skugga åt holmen intill 1806, då platsen ordnades till ett öppet torg.

Samtidigt med öfriga förändringar hade den gamla träbron, som förenade holmen med staden midt emot Stora Gråmunkegränden, blifvit flyttad och ersatt med en annan bro, och slutligen kom den dag, då de sista spillrorna af det stora klostret skulle försvinna. »Af klosterbyggnaderna» säger en berömd häfdatecknare, »är nu intet synligt ofvan jord».

Utom tornspiran på Riddarholmskyrkan äro på bilden aftecknade två andra tornbyggnader: den ena hör till S:t Clara kyrka på Norrmalm, den andra till Söderport vid upparten till Södermalm.

Namnet Gråmunkeholmen utbyttes på 1600-talet mot benämningen Riddarholmen. Under hvalfven i Riddarholmskyrkan hvilade många af Sveriges konungar och drottningar. Prinsessan Eugénies stoft är nu det sista, som därstädes vigts till griffter.

en färgare, en ullberedare, en spinnare, en gammal man till uppsikt öfver barnen, en gammal qvinna till uppsikt öfver qvinnspersonerna, en vaktmästare, en kock, en bryggare, en stenhuggare, en garfvare, sex pojkar».

Slutligen skulle föreståndaren intaga i Tukthuset »skalkar och bofvar, dock de, som voro till någon ålder, och ej utgamle, både mans- och qvinnspersoner, till 50 stycken, hvilka förbemälte skalkar skola arbeta och skära sten, bereda läder, såga, mala, och hvad groft arbete dem blifver pålagdt, som en skalk, sköka eller bof kunde blifva tvungen med, och skola bemälte skalkar och bofvar blifva till sådant groft arbete så länge hållne, eftersom saken är grof till, och de af Rätten kunde blifva tilldömde och de sig bättra vela».¹ Föreståndaren bestod dem med sängar, ved, ljus, mat och svagt öl efter nödtorften.

Barn- och Tukthuset började 1625 sin verksamhet i det gamla Gråmunkeklostrets bofälliga lokaler. Stadens borgmästare och råd ägde att utöfva uppsikt öfver anstalten. Följande år berömmar konungen detta företag². Men endast några år senare, 1631, måste emellertid föreståndaren lämna inrättningen, som kommit i lägervall och tarfvade en noggrannare skötsel och ledning. Den nye styresmannen, Johannes Matthiæ — drottning Kristinas lärare — öfvertog 1633 anstalten. Det beslöts då, att Barnhuset skulle flyttas från Gråmunkeholmen och under benämning »Orphanotrophium»³ förläggas till en åt inrättningen skänkt »Plats eller ödetomt, belägen in mot Rörstrand emillan Siön och Borgarnes tompter på Wästra Malmen i Stockholms Norra Förstad med Fiskavattn och alle pertinenter». Barnhuset flyttade 1636 från Gråmunkeholmen till Norrmalm. De nya byggnaderna bestodo af tre större boningshus med sof- och arbets-salar jämte andra erforderliga lokaler bl. a. en rymlig kyrksal. Anstalten tillvann sig allmänhetens välvilja och myndigheternas ynnest. Redan 1637 erhöill den k. privilegier och förläningar samt 1650 k. stadfästelse af drottning Kristina.⁴ Olyckligtvis fick Barnhuset endast några år behålla sin nitiske ledare. Hans efterträdare lyckades icke öfvervinna de svårigheter, som hindrade anstaltens utveckling. Man hade med Barnhuset förenat Tukthuset i afsikt att därigenom bereda Barnhuset ekonomiska fördelar. I själfva verket blef detta en misräkning. Först sedan Barnhuset befriats från all gemenskap med Tukthuset och fångarna flyttats 1758 ur detta fängelse, kunde Barnhuset utvidga sin verksamhet därhän, att det i stället för 100 omhändertog 300 barn.

Om inrättningen i Gråmunkeklostret, det nämnda Orphanotrophium, saknas närmare upplysningar. I stadens arkiv finnes bland handlingar angående Barnhuset en afskrift af en stambok på hvars första blad är skrifvet: »Orphanotrophium eller Barne Hws Deruthi Fattige och Faderlöse Barn kunne blifwa underhåldne och wäl uptuchtadhe, Gudi till ähra, Gudz Församblingh till Upbyggelse och deres Fädernesland till Tiänst, Huilkett

¹ [J. F. Fröleén] Om Stora Barnhuset i Stockholm, dess Stiftelse — — —. Sthlm 1843.

² Hospital Skrå för Danviken utfärdadt den 9 april 1626. Afskrift i Danvikens arkiv.

³ Benämningen är hämtad ur den kristna kyrkans häfder, hvilka upplysa därom, att de första kristna underhölo en mängd barmhärtighetsanstalter såsom »Orphanotrophia» för värlösa barn, »Nosocomia» för sjuka, »Gerontocomia» för ålderstigna m. fl.

⁴ K. bref dateradt Borgholm den 11 Junij A^o 1650. Afskrift i stadens arkiv.

blifwer uprättat här i Stockholm. Luc: 6. Giffwen så warder edher Giffwitt». På följande blad finnes en uppmaning till barmhärtiga människor att lämna bidrag till det goda verket, »der uthi många fattiga barn nödtorfteligen kunna blifwa underhåldna, somliga af them informeres uthi Borgerliga Konster, somliga Barn något losfligit Handwerke effter the Order, Stadgar och Statuter, som ther om göras skulle». Uppmaningen hörsammades af en mängd personer såsom Gabriel Oxenstierna, Jacobus Delagardie, Pär Baner m. fl. Bidragen äro tecknade under åren 1637—1640.

Sin karaktär af uppfostringsanstalt för vanvårdade eller vanartiga barn behöll Barnhuset intill nyare tid. En särskild bok, äfven förvarad i stadens arkiv, innehåller bl. a. »Undersökningar med barn, som upptogos på gatorna och sändes till Barnhuset». Från den 11 febr. till den 15 mars 1652 blefvo 63 barn därstädes »examinerade». Ett annat år uppgives 64 barn, »som få kvarblifva i Barnhuset till öppet vatten, då de skola hemsändas». En mönstringsrulla öfver Barnhusets personal för år 1654, likaledes i stadens arkiv, upptager: predikant, skrifvare, syssloman, hattmakare, repslagare, hampspinnare, buntmakare, vagnmakare, klensmed, klädesväfvare, skräddare m. fl. Särskildt omnämnas: »Hustru Jngrid, som rycktar barnhushufvudena och sköter de siuka». — »Hustru Karin, som kokar och bakar åt barnen». — »Hustru Britta, häckelska» o. s. v. Att döma efter denna och andra förteckningar voro gossar och flickor strängt åtskilda. De förra stodo under uppsikt af yrkesdugliga män, de senare under ledning af arbetskunniga kvinnor. För barnens undervisning i handverk och slöjd funnos fyra arbetssalar eller, som de kallades, »stugor», förutom smedja, slöjdkammare m. m.

Åtskilliga upplysningar äfven om barnens uppfostran, under senare hälften af 1700-talet, finnas bland stadens arkivhandlingar.¹ Gossarne fingo fortfarande utbildning i allehanda yrken såsom skomakeri, skrädderi, snickeri, och flickorna i kvinnliga arbeten såsom sömnad, strumpstickning, väfning. Den bokliga undervisningen omfattade innanläsning, skrifning och räkning såsom angifves i en 1773 utfärdad skol- och dagordning.² Barnen afdelades uti trenne skilda klasser. »Hwarje Scholæ Mästare fördelar sine tillhörige Barn i twenne delar, af hwilka hälften bör undervisas från klockan 8 till 10, och den andra hälften från 10 till 12. Utaf Barnen af första Classen utsöka Scholæ Mästarne dem, som till begrep äro trögast eller minst försigkomne, hwilka om eftermiddagarne från 2 till 4 särskilt undervisas. Barnen af andra och tredje Classen böra om eftermiddagarne ifrån klockan 2 till 4 öfwas uti skrifwande och räknande, det förra efter en god föreskrift. — Klockan 7 om morgonen böra Barnen klädde och snygge infinna sig hwar hos sin Scholæ Mästare, då morgonbön göres och en Psalm sjunges, så att de klockan half till 8 kunna få sin frukost. Klockan 12, då Barnen skola äta middag, bör en af Scholæ Mästarne alltid wara tillstädes, som tillser, det Barnen läsa till och från Bord, samt under måltiden sig beskedeliga förhålla. Likaledes bör denna ordning klockan 7 om aftonen, då de äta aftonmåltid, iakttagas. Klockan 8 om

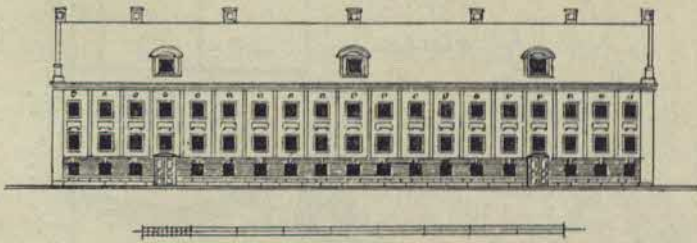
¹ Bland dessa handlingar finnes äfven en spisordning utfärdad 1756.

² Instruction för Scholæ Mästarne wid Stora Barnhuset; Gifwen den 5 Junii 1773. Afskrift i Danvikens arkiv.

aftonen böra Barnen hwar hos sin Scholæ Mästare inställa sig till aftonbön, då äfven en Psalm sjunges. — Beträdes något Barn med wanart, bör det efter erhållen alfvarsam aga, wid middagstiden i alla Barnens närwaro, sitta i stocken eller sättas i det särskilta fängelserummet».

Till »Stora barnhuset» öfverflyttades 1785 det af staden upprättade »Lilla barnhuset» vid Danviken. Samtidigt härmed skedde på konungens befallning en anmärkningsvärd förändring i barnens fostran, nämligen deras utackordering hos fosterföräldrar på landet. I det k. brefvet¹ säges härom: »Olägenheterna vid Barnhusinrättningar äro både många och oundvikeliga: — — — Barnens vantrefnad och ohelsa, som icke lätteligen kan förekommas, då ett större antal af dem måste ständigt, uti instängde rum, bo och vistas tillsammans; hvartill ännu kan läggas, att de skickeligaste barn inom Barnhuset ändå sällan duga, då de därifrån utgå, hvarken till tjenstehjon eller i näringsstånden, utan en föregången ny uppfostran och undervisning. Förmonerne åter vid deras uppfödande på landet äro uppenbare och betydelige: Mera frihet, mera rörelse, sundare luft bereder en friskare, mera glad och munter ungdom, som uppväxer till tjenst och nytta för den första och nödvändigaste näring i Staten».

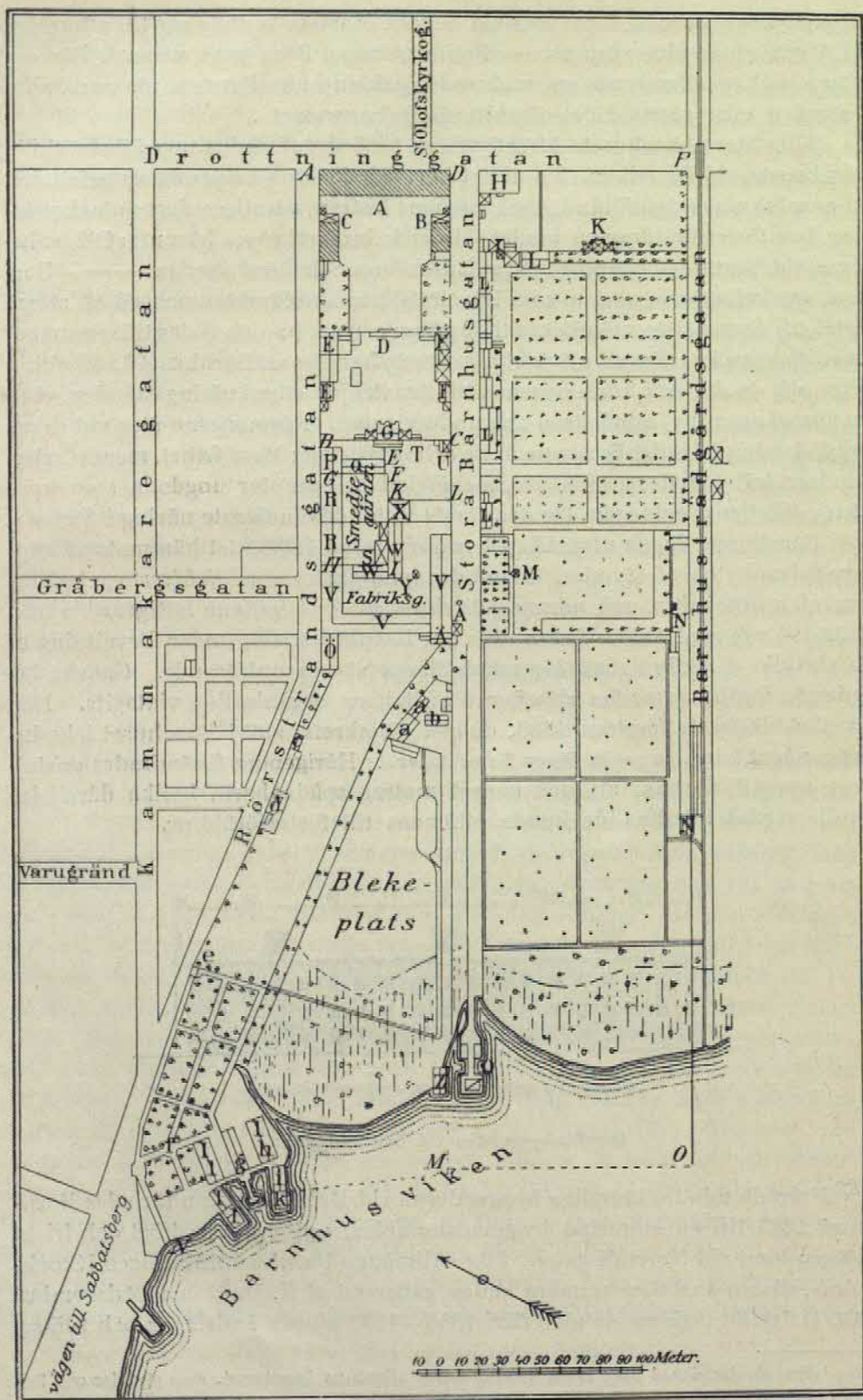
Barnhusets lugna utveckling har ända in på 1800-talet hämmats af upprepade ombyten af styrelse. Bland de myndigheter, som då öfvertogo ledningen af inrättningen, må nämnas direktionen för allmänna fattigvården från 1808 till och med 1812. Sedan dess har Barnhuset stått under förvaltning af en särskild direktion med öfverståthållaren såsom ordförande. Ganska betydande förändringar ha därefter i anstaltens organisation vidtagits. Den kanske viktigaste företogs 1850, då det föreskrefs: »att i Barnhuset icke intages något barn, som är öfver 6 års ålder». Härigenom förändrades anstaltens uppgift därhän, att den endast mottog späda barn, hvilka därstädes skulle vårdas till dess de kunde utlämnas till fosterföräldrar.

Barnhusbyggnaden vid Drottninggatan.

Från de mindre lämpliga byggnaderna vid Drottninggatan förlades Barnhuset 1885 till en storartad byggnadskomplex, uppförd å en högt och friskt belägen tomt vid Norrtullsgatan. För »Allmänna Barnhusinrättningen i Stockholm», såsom anstalten numera kallas, gäller ett af K. Maj:t den 28 december 1850 fastställt reglemente med däri 1855—1872 gjorda ändringar och tillägg.

¹ Kungörelse den 4 maj 1785. Tryckt i Om allmänna barnhuset, dess styrelse och förvaltning, Sthlm 1867, s. 20 ff.

Plan af Stockholms stads barnhus 1742. Efter en i stadsingeniörskontoret förvarad kopia.

CARTA OCH GRUNDRITNING ÖFWER STOCKHOLMS STADS BARNHUS MED THERTILL HÖRANDE HUS, GÅRDAR, TOMTER OCH UTMARCK. UPRÄTTAD 1742 OCH EFTER DOCUMENTER FÖRFÄRDIGAD. UTGIFWEN ÅHR 1752 AF PETRUS TILLÆUS.

Explic. Notar.^m

Fig. A B C D är den del af Hus och Tomter, som Barnhuset nu för tiden till eget behof disponerar och nyttjar: nämligen.

- A Orphanotrophium eller sielfwa Barnhuset, såsom det uti Facade och Grundritning här nedanföre står upritat.
- B Magacinet och Spanmålsboden med Kiällare.
- C Brygghuset med dess tillbehör.
- D Afträden.
- E Desein till wedbodas och uthus.
- F Åtskillige uthus och wåningsrum för Drängar och husfolk.
- G Anlagd ny Stallbyggnad af Sten.

Fig. D P O M är den öfriga hela Tracten ifrån Drottningegatan neder uti Barnhus wijkén, hwarest följande Husbyggnader och Lägenheter belägnas.

- H Barnhus Kiällare Byggningen.
- I Dess uthus och Bodas.
- K Munstersahlen.
- L Åtskillige Byggningar för al-lehanda Priviligerade Handt-wärkare.
- M Lusthus.
- N Repslagare Byggningar.
- O Barnhusets Twättarehus.
- Fig. B E F G Tuckthusgården.
- P Tuckthuset.
- Q Do det nya ofwantill och Lifsfångars beredelserum derunder.

Fig. G H I K L C E F Smediegår-darne.

- R Sielfwa Huset med Kyrekan och Wachtmästarens rum.
- S Uthus dertill.
- T Klockstapel.
- U Smediegårds Blacksmedian.
- Fig. H I K L M N H äro de Hus och Tomter, som Interessenterne af Bulldans Fabriken emot åhrliget arrende till Barnhuset nu för tiden innehafwa och bruka.
- V Sielfwa Fabrique Stenhuset.
- W Bodas och Uthus.
- X Wagnshus.
- Y En Brun.
- Z Brygghus.
- Å Wachtstuga.
- Ä Magacin och Askhus.
- Ö Garn magacin.

Explic. Notar.^m

- a Redskaps skiul.
- b Stall med Hölider.
- c Wånings Stuga.
- d Snickare wärkstad.

- e Trägårdsskiul.
- f Desein till Lusthus.
- g Wånings och Lustbyggning.
- h Påttaske-brännerij.

- i Twättarehus.
- k Bykhus.
- l Desein till wedbodas och flere uthus.

Såsom af föregående situationsplan synes, sträckte sig ursprungligen Barnhusets mark från Drottninggatan till Barnhusviken.¹ Genom de till denna tomt tid efter annan förlagda straffanstalter och »manfactorier» blef denna sönderdelad, så att Barnhuset slutligen för sin uppgift endast hade till förfogande den öfre delen, den närmast Drottninggatan. Invid denna gata låg inrättningens hufvudbyggnad. Den öfriga tomten var upplåten till Tuckthus och Smedjegård samt till lokaler för en del »priviligerade handtverkare».

I 1624 års förordning sammanställdes barn- och tuckthus till en gemensam inrättning. Det dröjde emellertid många år förr än »Tuckthuset» kunde flyttas från Gråmunkeholmen till barnhustomten. Först 1644 uppbygdes invid Barnhuset, nedom dess stallgård, ett mindre tvåwåningshus innehållande, förutom andra lokaler, i hvarje våning fyra salar med alla fönster och dörröppningar förlagda inåt en smal inhägnad gård. Tuckthuset stod färdigt 1648. Inom det trånga området förblef denna beryktade straffanstalt i mer än 130 år. Där inspärrades förbrytare och lösdriwvare, män och kvinnor, somliga dömda på lifstid, andra på »behagelig tid».²

Senare uppfördes, nedom tuckthuset, en större byggnad, afsedd att hålla i fängsligt förwar de gröfsta brottslingar, nämligen de, som sedan äldre tider inspärrades i »Smedjegården», ett innanför borgen till Stockholms slott beläget fängelse. Af skäl att detta allt mer saknade utrymme, beslöts 1664 att förlägga detsamma till barnhustomten.

¹ Å ifrågavarande karta anför Petrus Tillæus, »p. t. Consiliarius, Director Orphanotrophii», till stöd för Barnhusets äganderätt åtskilliga offentliga handlingar.

² Se vidare om fångelser och straffarbetsanstalter s. 299 ff.